WIKIPÉDIA

Navatl nyelv

A Wikipédiából, a szabad enciklopédiából

A **navatl nyelv** (gyakori köznyelvi nevén **azték nyelv**) az uto-azték nyelvcsalád déli ágába tartozó, Közép-Amerikában – főleg Mexikó területén – elszórtan beszélt, több változatban élő bekebelező indián nyelv. További elnevezései: *náhuatl*, *náhua* vagy *náhoa*, *mexikói nyelv*. Saját neve *nāhuatl* (kiejtése☆), *nāhuatlahtōlli*, (IPA: [naːwatɬaʔˈtoːlːi]). A navatl makronyelv, amelynek több mint 20 változata ismeretes; ezeket összesen körülbelül másfél millióan használják, túlnyomórészt kétnyelvűségben a spanyollal, bár van köztük néhány ezer egynyelvű beszélő is. A spanyol hódítás idején beszélt nyelvállapot szokásos elnevezése *klasszikus azték nyelv*; ez a mai dialektusok őse.

Navatl **Nāhuatlahtōlli**	
Beszélik	Mexikó, El Salvador, Guatemala, Nicaragua
Terület	Közép-Amerika
Beszélők száma	~1,7 millió (összes változata) fő
Nyelvcsalád	Amerikai indián nyelvek uto-azték nyelvcsalád déli ág **navatl nyelv**
Írásrendszer	latin (spanyol) ábécé
Hivatalos állapot	
Hivatalos	Mexikóban elismert nemzeti kisebbségi nyelv
Nyelvkódok	
ISO 639-1	–
ISO 639-2	nah
	A Wikimédia Commons tartalmaz *Nāhuatlahtōlli* témájú médiaállományokat.

Mexikóban az i. e. 7. századig követhető vissza.[1] Az aztékok a mai Közép-Mexikó nagy részét uralták a késő posztklasszikus korban. A hivatalos nyelvváltozat a Tenocstitlanban beszélt azték nyelv volt. A spanyol hódítás után latin betűs írást kezdtek használni, és a 16.-17. században felvirágzott a navatl irodalom, krónikák, nyelvtanok, költemények, kódexek, sőt közigazgatási dokumentumok is íródtak navatl nyelven.[2] Ezt a nyelvváltozatot klasszikus navatl néven emlegetik, és az egyik legtöbbet tanulmányozott és dokumentált amerikai indián nyelv.[3]

Ma szétszórt közösségekben beszélik, többnyire vidéken, illetve a tengerparton. Nem minden változata kölcsönösen érthető. A legelterjedtebb a huazték navatl, több mint egymillió beszélővel. A nyelvet erős spanyol behatás érte, és ez alól még a legeldugottabb falu sem kivétel. A klasszikus navatlhoz leginkább a Mexikó-völgyben beszélt nyelvjárások állnak a legközelebb. 2003-ban a navatl nyelvet és 63 más indián nyelvet elismerték nemzeti nyelvként,[4] így azokon a területeken, ahol beszélik őket, egyenrangúak a spanyollal.[cn 1]

Morfológiáját bekebelezés és ragozás jellemzi. Az együttélés a többi közép-mexikói nyelvvel nem maradt hatás nélkül, így velük együtt a közép-amerikai nyelvterület része. A spanyol nyelv is számos jövevényszóval gazdagodott, amelyek leginkább közép-mexikói élőlényeket, illetve termékeket neveznek meg. A többi nyelv ezeket már a spanyolból vette át.

Tartalomjegyzék

Hangtan

Fonémák

A navatl nyelv hangrendszere viszonylag egyszerűnek mondható: 4 (pár) magánhangzó- és 14 mássalhangzó-fonémával rendelkezik. A magánhangzók lehetnek hosszúak és rövidek, mint a magyarban: *a, e, i, o*, illetve *ā, ē, ī, ō*. (Az *u* nem magánhangzó-fonéma, hanem a [w] mássalhangzó jele.)

Mássalhangzói a következők: (IPA) [p, t, k, kw, ʔ, ʦ, ʧ, tɬ, s, ʃ, m, n, j, w]. Ezek közül a ʔ hangszalagzárhang (egy rövid szünetet jelent két hang között), a [ʦ] magyar *c*, a [ʧ] a magyar *cs* hanggal azonos; a [tɬ] zöngétlen oldal-zár-rés hang (affrikáta), csak a navatl nyelvben előforduló jellegzetes mássalhangzó: kiejtésekkor nyelvünket az *l* hang ejtésére állítjuk (a szájpadláshoz tapasztjuk), miközben megpróbálunk *t* hangot ejteni (hasonlít ahhoz, mint amikor a béka brekegését utánozzuk); az [s] magyar *sz*, az [ʃ] a magyar *s*-nek felel meg, az [m, n, j] azonos a magyar ejtéssel, a [w] olyan, mint az angol *what* szó *w*-je. Nyelvjárásokban előfordul még a [x] (zöngétlen veláris réshang). Teljesen hiányoznak a zöngés zárhangok [b, d, g], valamint az [ɾ] is csak spanyol jövevényszavakban fordul elő.

A hangsúly mindig az utolsó előtti szótagra esik.

A klasszikus navatl fonémái:

Az azték nyelv elterjedése Mexikóban

Klasszikus nahuatl mássalhangzók

	Labiális	Alveoláris		Palatális	Veláris		Glottális
		Centrális	Laterális		plain	Labializált	
Nazális	m	n					
Plozíva	p	t			k	kʷ	ʔ
Affrikáta		ts	tɬ	tʃ			
Kontinuáns		s	l	ʃ			(h)*
Félmagánhangzó				j		w	

Klasszikus nahuatl magánhangzók

	Elöl képzett		Középen képzett		Hátul képzett	
	hosszú	rövid	hosszú	rövid	hosszú	rövid
Zárt	iː	i			oː	o
Közép	eː	e				
Nyílt			aː	a		

A glottális fonéma, melyet spanyol szóval *saltilló*nak neveznek, csak magánhangzók után fordul elő. Sok modern nyelvjárásban [h]-vá változott, míg másokban maradt [ʔ].[5]

Egyes nyelvjárásokban a /t͡ɬ/ /t/-vé változott, mint az isthmus, a mexicanero és a pipil nyelvekben. Néhány másik nyelvjárásban /l/ helyettesíti, mint Pómaro és Michoacán környékén[6] Néhány nyelvjárásban a hangsúly zeneivé változott, mint az Oapan, Guerrero navatlé.[7] Sok modern nyelvjárásban feltűntek a spanyol nyelvből átvett mássalhangzók: /b, d, ɡ, f/.[8]

Egyes nyelvjárásokban elmosódott, néhány nyelvjárásból eltűnt a magánhangzók hosszúsága közötti különbség. Ezek közül egyesekben új magánhangzók jelentek meg. Erre példa a tetelcingo navatl (nhg):[9]

	Hosszú magánhangzók				Rövid magánhangzók			
Klasszikus nahuatl	/iː/	/eː/	/aː/	/oː/	/i/	/e/	/a/	/o/
Tetelcingo nyelvjárás	/i/	/ʲe/	/ɔ/	/u/	/ɪ/	/e/	/a/	/o/

Allofónok

A legtöbb nyelvváltozatban egyszerű az allofónia, vagyis az, hogy milyen hangokat milyen környezetben használnak. Sok nyelvjárásban a zöngés mássalhangzók zöngétlenednek a szavak végén vagy mássalhangzó-torlódásokban. Így a /j/ átalakul az /ʃ/ zöngétlen palato-alveoláris szibilánssá,[10] a /w/ mássalhangzóból [h] zöngétlen glottális frikatíva vagy [ʍ] zöngétlen labializált veláris approximáns lesz, és az /l/ az [ɬ] zöngétlen alveoláris laterális frikatívává zöngétlenedik.

Egyes nyelvjárásokban a mássalhangzó-torlódásokban az első mássalhangzó majdnem mind [h]-vá alakul. Egyes nyelvjárásokban produktív leníció történik zöngétlen mássalhangzókon két magánhangzó között, amitől zöngésednek. A nazálisok hasonulnak az utánuk következő mássalhangzó képzési helye szerint. A [t͡ɬ] zöngétlen alveoláris laterális affrikáta /l/ után hasonul, és szintén /l/ lesz belőle.[11]

Fonotaktika

A fonotaktika csak egy-egy mássalhangzót enged meg a szótagok elején és végén, azaz a szótagszerkezet CVC, VC, CV vagy V lehet. Ez azt jelenti, hogy mássalhangzó-torlódás csak a szó-, illetve szótaghatárokon jöhet létre. Néhány morfémának van egy alternatív változata, amelyben egy *i* betoldása oldja fel a mássalhangzó-torlódást. Például az abszolutív személyjel két változata: a *-tli* mássalhangzók után és *-tl* magánhangzók után.[11] Néhány nyelvjárásban egyes szavakból eltűntek magánhangzók, így hosszabb mássalhangzó-torlódások is keletkeztek. Néhány másikban a magánhangzók torlódhatnak, ami a hangsúly eltolódását és egyes magánhangzók meghosszabbodását okozza.[cn 2]

Hangsúly

A legtöbb nyelvjárásban a szó utolsó előtti szótagja hangsúlyos. A Durango környékén beszélt mexicaneroban sok hangsúlytalan szótag eltűnt, így a hangsúly helye változó.[12]

Írás és kiejtés

A navatl nyelv a latin írást használja, a helyesírás azonban nem egységes, különösen a nagy számú nyelvváltozat miatt. A klasszikus nyelvben az egyes betűképeknek a következő hangok felelnek meg:

Magánhangzók

- *a, ā* – magyar rövid á, illetve á;
- *e, ē* – magyar e, illetve hosszú zárt e;
- *i, ī* – magyar i, í;
- *o, ō* – magyar o, ó.

A magánhangzók hosszúságát nem mindig jelölik.

Mássalhangzók

A magyar olvasattól eltérő betűk és betűcsoportok az alábbiak:

- *c* – e, i előtt magyar *sz* [s], máskor *k*;
- *ch* – magyar *cs* [ʧ];

- *cu* (magánhangzó előtt), *-uc* (szótag végén) – a [kw] hangnak felel meg;
- *h* (szó és szótag végén) – hangszalagzár [ʔ];
- *hu* (magánhangzó előtt), *-uh* (szótag végén) – a [w] hangot jelöli;
- *j* (nyelvjárásokban) – mint a *ch* a technika szóban [x];
- *qu (e, i* előtt) – magyar *k*;
- *tl* – a [tɬ] hangnak felel meg;
- *tz* – magyar *c* [ʦ];
- *x* – magyar *s* [ʃ];
- *y* – magyar *j* [j];
- *z* – magyar sz [s].

A hosszú mássalhangzókat – a magyarhoz hasonlóan – a betű megkettőzésével jelölik (pl. *tlahtolli* [tɬaʔˈtolli] ’szó, nyelv’).

Nyelvtan

Nyelvtipológiai szempontból poliszintetikus inkorporáló nyelv, ami lényegében olyan agglutináló nyelvet jelöl, amely a toldalékoláson kívül sokszor mondatrészeket, névmásokat, teljes mondatokat tömörít egy szóban.[13] Például: *nimitztlamaca* „adok neked valamit” (elemeire bontva: *ni-mitz-tla-maca*, szó szerint: „én-neked-valami-adni”).

A főnév és a melléknév

A főnevek kötelező elemei a szám (egyes vagy többes) és a birtoklás, amit a prefix helyzetű birtokos személyjel jelöl. A klasszikus navatl és a legtöbb nyelvjárás nem különböztet meg nemeket. Az élő és az élettelen főnevek megkülönböztetése a modern navatlban bizonytalanná vált, sok beszélő nem tesz különbséget ebből a szempontból.[14] A Kelet-Huastecaban beszélt nyelvjárásban a többes szám jele különböző élő és élettelen főneveknél.[15]

A főnevek *-tl, -tli, -li, -in* végződésűek lehetnek (pl. *ocelotl* „jaguár”, *coatl* „kígyó”, *oquichtli* „ember”, *talli* „alap”, *tichin* „nyúl”); ragozáskor a végződés el is maradhat. Klasszikusan többes száma csak az élőlényeket jelentő főneveknek van, az élettelenek megszámlálhatatlanok; jele *-meh, -tin* vagy *-h* (pl. *oquichmeh* vagy *oquichtin*, „emberek”), de emellett képezhetik a többes számot reduplikációval – a gyökérszótag megduplázásával – is *(cocoah* „kígyók”; vagy *coyotl* „vadkutya” és *cocoyo* „vadkutyák”). Néhány főnévnek több különböző többes száma is van.[11]

A legtöbb változatban a nem birtokolt egyes számú főnévhez abszolutív személyjel járul, ez magánhangzók után *-tl*, *l*-től különböző mássalhangzók után *-tli*, és *l* után *-li*. A birtokolt főnevek birtokos személyjelüket elejükre kapják, és nem kapnak abszolutív személyjelet. Ez a személyjel jelöli a birtokos számát és személyét.

Abszolutív főnév:	Birtokolt főnév:
/kal-li/ ház-ABSZOLUTÍV "ház" (klasszikus navatl)	/no-kal/ én-ház "házam" (klasszikus navatl)

Birtokolt többes számú főnév:

/no-kal-waːn/
én-ház-TÖBBES SZÁM
"házaim" (klasszikus navatl)

A megszólító esetet az *-é* rag jelzi (pl. *Quetzalcoatlé* „Ó, Tollas Kígyó!”). Ezen kívül több rag és jel is létezik. A melléknév előragként kapcsolódik a jelzett főnévhez (pl. *tlil-* fekete → *tlilcoatl* „fekete kígyó”).

A főnevek térbeli helyzetét névutók[16] és ragok[17] fejezik ki. Ezek nem fordulhatnak elő önállóan, csak főnevet vagy birtokos személyjelet követően. A legtöbb modern nyelvjárás elöljárószavakat is átvett a spanyolból, melyek részben kiszorítottak egyes névutókat.[18]

A viszonyító *-pan* névutó/rag használata birtokos személyjellel:

no-pan
én-ban/-ben/rajta
"bennem/rajtam" (klasszikus navatl)

iː-pan
ő-ban/-ben/rajta
"benne/rajta" (klasszikus navatl)

iː-pan kal-li
-ban/-ben/ ház-ABSOLUTIVE
"házban" (klasszikus navatl)

Megelőző főnévi szótővel:

kal-pan
ház-ban
"házban" (klasszikus navatl)

Összetett névszók alkothatók névszók összetételével vagy névszó és ige vagy határozószó összetételével.

A névmások

A *személyes névmások*nak van önálló alanyi alakjuk, a ragozott alakjaik pedig az igéhez előragként kapcsolódnak. A Ø azt jelenti, hogy nincs külön esetrag (vagyis az ige önmagában, előrag nélkül harmadik személyű, mint a magyarban).

Személy	Alanyeset (önálló)	Birtokos eset	Igei alanyrag	Tárgyeset
E/1	***nehhua'***(tl)	***no-***	***ni-***	***nech-***
E/2	***tehhua'***(tl)	***mo-***	***ti-***	***mitz-***
E/3	***yehhua'***(tl)	***i-***	Ø	***c-/qui-***
T/1	***tehhuan'***(tin)	***to-***	***ti-…-h***	***tech-***
T/2	***amehhuan'***(tin)	***amo-***	***an-…-h***	***anmech-***
T/3	***yehhuan'***(tin)	***in-/i-***	Ø	***quim-***

Példák: *noyollo* „szívem”, *tocal* „házunk”, *tinechitta* „te látsz engem” (szó szerint: „te-engem-látni”), *nimitzitta* én látlak téged („én-téged-látni”).

A legtöbb nyelvjárás három személyt különböztet meg, egyes és többes számban. Az isthmus-mecayapan nyelvjárásban azonban van külön beleértő és bele nem értő mi is.[19]

Többes számú első személyű személyes névmás a klasszikus navatlban:

tehwaːntin "mi"

Többes számú első személyű személyes névmások az isthmus-mecayapan navatlban:

nejamēn ([nehameːn]) "mi, nélküled" (= én & ő/ők)
tejamēn ([tehameːn]) "mi, veled együtt" (= én & te (& ő/ők))[19]

Gyakoribb a tiszteletbeli forma, melynek második és harmadik személye van, de első nincs.

Nem tiszteletbeli alakok:

tehwaːtl "te"
amehwaːntin "ti"
yehwatl "ő"

Tiszteletbeli alakok:

tehwaːtzin "ön"
amehwaːntzitzin "önök"
yehwaːtzin "ő (tiszteletbeli)"

A *mutatónévmások* az *inin* „ez”, *inon* „az”. A *kérdő névmások* az *aquin(tin)* „ki?”, *tlein* „mi?”, a *vonatkozó névmás* pedig az *in* „aki, ami, amely”.

A számnevek

A számok húszas számrendszerre épülnek, és 4×5-ös csoportokban követik egymást, aminek eredete az ujjakon való számolásra vezethető vissza. A tőszámnevek 1-től 10-ig: 1 *ce*, 2 *ome*, 3 *ei*, 4 *nahui*, 5 *macuilli* vagy *chicua*, 6 *chicuace* 7 *chicome*, 8 *chicuei*, 9 *chiucnahui*, 10 *mahtlactli*; 11-től 20-ig: 11 *mahtlactli once*, 12 *mahtlactli omome* stb., 15 *caxtolli*, 16 *caxtolli once*, 17 *caxtolli omome* stb., 20 *cempohualli*; ezután pedig 20 többszöröseinként folytatódnak 400-ig, majd 400 többszöröseiként 8000-ig, és annak többszöröseivel tovább. A köztes számok képzése az *ipan* „és, meg” kötőszóval történik. Például 2000 = *nauhtzontli ipan centzontli* (szó szerint: „4×400 + 1×400”).

Az igék

A navatl igeragozás összetett. A ragozott ige tőből, prefixumokból és szuffixumokból áll. Prefixumok jelölik az alany személyét, a tárgy számát és személyét. Szuffixumok jelölik az időt, az aspektust, a módot és az alany számát.[20]

A legtöbb navatl nyelvjárásban három idő (jelen, múlt, jövő) és két aspektus (befejezett és folyamatos) található. Néhány nyelvjárásban használnak progresszív vagy szokásos aspektust is. A módok közül mindenütt megtalálható a kijelentő és a felszólító, néhány nyelvjárás ismer feltételes, illetve tiltó módot is.

A legtöbb nyelvjárásban több mód is van arra, hogy megváltoztassák az igék vonzatait. A klasszikus navatl szenvedő ige[21] nincs jelen a legtöbb modern nyelvjárásban. Ezzel szemben találhatók applikatív és műveltető szerkezetek sok modern nyelvjárásban.[20] Sok változatban igetövek összetételével összetett igék alkothatók.[22]

A következő igealaknak két töve van, műveltető és két tárgya van, egy irány- és egy eredménytárgy:

ni-kin-tla-kwa-ltiː-s-neki
Én-őket-valamit-eszik-MŰVELTETŐ-JÖVŐ-want
"Szeretném megetetni őket" (Klasszikus navatl)

Egyes navatl változatok, köztük a klasszikus navatl, az igeragozással tudják jelezni, hogy a mozgás a beszélő felé vagy tőle elfelé halad. Egyes igéknek speciális alakjaik vannak, melyek mutatják a célt és az irányt, ezzel komplex leírást adva. Példák: "megy, csinálja és visszajön"; "menet közben csinálja"; "megérkezéskor csinálja" vagy "körülhaladva csinálja".[22][11]

A klasszikus navatl és sok modern nyelvjárás tiszteletbeli alakokkal is bír, amivel kifejezhető udvariasság az említett személyek és dolgok iránt.[18]

Nem tiszteletbeli alak:

ti-mo-tlaːlo-a
te-magadat-fut-JELEN
"futsz" (klasszikus navatl)

Tiszteletbeli alak:

ti-mo-tlaːlo-tsino-a
te-magadat-fut-TISZTELETBELI-JELEN
"Ön fut" (klasszikus navatl)

Reduplikáció

A navatl sok változatában a reduplikáció produktív. A gyök első szótagjának megduplázásával új szó jön létre. Főnevek esetén ez gyakran a többes számot képezi, például /tlaːkatl/ "férfi" → /tlaːtlaːkah/ "férfiak". Előfordulhat kicsinyítő, tiszteletbeli használat, vagy szóképzés is.[11] Igék esetén gyakran ismétlést jelöl, például a tezcoco navatlban:

/*wetsi*/ "elesik"
/*we:-wetsi*/ "többször elesik"
/*weʔ-wetsi-ʔ*/ "többen elesnek"[23]

A mondat

A mondat szórendje szabad,[24][25] a három alapvető mondatrész bármilyen sorrendben mondatot alkothat. Mellőzhető a névmási alany és bizonyos más névmások, melyekre következtetni lehet az állítmányból. A legtöbb változatban az önálló névmásokat csak nyomatékosítás céljából teszik ki. Egyes kifejezések megszakíthatók.[25]

Michel Laune amellett érvel, hogy a klasszikus navatl alapszórendje az állítmánnyal kezdődött, de ezt szabadon át lehetett variálni különböző pragmatikai jelentések kifejezésére, mint a fókusz és a topik.[11] Egyes modern nyelvjárásokkal kapcsolatban is fenntartja ezeket az állításokat.[25]

newal no-nobia
Én enyém-menyasszony
"Az **én** menyasszonyom" (és nem valaki másé) (michoacán navatl)[26]

Vannak érvek amellett, hogy a navatl mondattan legfontosabb jellemzője az, hogy bármely ige vagy névszó megállja a helyét mondatként is.[27] Ez a nyelv mondattani tipológiájának radikális értelmezése, mely segít értelmet tulajdonítani bizonyos jelenségeknek; például annak, hogy miért kapnak egyeztető prefixeket a névszók és igék, vagy hogy a predikátumok megállják a helyüket bővítmények nélkül. Például a *tzahtzi* ige

azt jelenti, hogy kiabál, és a második személyű prefixszel alkotott *titzahtzi* alak azt jelenti, hogy kiabálsz. A főneveket hasonlóan ragozzák; például a "*conētl*" nemcsak azt jelenti, hogy gyerek, hanem azt is, hogy valaki gyerek; és a *ticonētl* azt, hogy gyerek vagy. Ez megalapozza a fenti, omnipredikatívnak nevezett értelmezést. Eszerint például a 'tzahtzi in conētl *mondat szó szerinti értelmezése nem az, hogy egy gyerek kiabál; hanem az, hogy: valaki, aki gyerek, kiabál.*[28]

Kapcsolat más nyelvekkel

A navatl évszázadokat töltött a spanyollal együtt, köztük az utóbbiakat alacsonyabb rangban, kisebbségként. A magasabb presztizsű spanyol nyelv számos hatással volt a navatlra, a kölcsönszavakon túl új nyelvtani szerkezetek és nyelvtani kategóriák alakultak ki.[29]

Például sok modern nyelvjárásban használhak ehhez hasonló szerkezeteket (spanyol jövevényszavak félkövérrel):

> ***pero*** *āmo tēch**entender**oah* ***lo que*** *tlen tictoah* ***en mexicano***
> De nem ők-minket-megért-TÖBBES SZÁM azt, amit mi-azt-mond -ul nahvatl
> "De ők nem értik meg, amit mi navatlul mondunk." (malinche navatl)[30]

Egyes modern nyelvjárások szórendje kötött alany-állítmány-többi szórendűvé vált.[31] Továbbá átveszik a spanyol elöljárószókat, illetve átértelmezik a névutóikat és egyes ragokat elöljárószavakká.[8][29][18] A következő példa a michoacán navatlból származik:

> *ti-ya ti-k-wika ka tel*
> te-fogsz te-azt-visz vele te
> "el fogod vinni magaddal?" (Michoacán Nahual)[26]

Ahol a -ka névutó elöljárószóként szerepel. A mexicanero navatlban a -pin névutó elöljárószóként szerepel, továbbá a példában megjelenik a porque kötőszó is, ami a spanyolból van átvéve:

> *amo wel kalaki-yá pin kal porke ȼakwa-tiká im pwerta*
> nem tud ő-belép-MÚLT IDŐ -ba ház mert az-zárva-volt az ajtó
> "Nem tudott belépni a házba, mert az ajtó zárva volt" (mexicanero navatl)[12]

Több nyelvjárás alaktana annyira leegyszerűsödött, hogy már nem tekintik poliszintetikusnak őket.[30]

Szókincs

A spanyol nyelv sok szót átvett a navatl nyelvből, melyek nagyrészt a helyi környezetre vonatkoznak. Vannak köztük, melyek maradtak a mexikói spanyol nyelvben, de sokuk átkerült a spanyol köznyelvbe is, onnan pedig világszerte elterjedt. Erre példa a csokoládé és az avokádó.[32]

Például az angol nyelvben a chocolate[33] és a tomato (tomatl) kétségtelenül navatl eredetű. További ismert szavak a coyote (coyotl), az avocado (ahuacatl), chile vagy chili (chilli). Szintén navatl eredetű a chicle (tzictli, ragadós anyag, gumi) is. További példák: Aztec (aztecatl), cacao (cacahuatl, héj),[33] ocelot (ocelotl).[34]

Mexikóban számos kifejezés mutatja a spanyol és a navatl nyelv közeli kapcsolatát. Egész szótárra való mexikanizmusról mutatták ki a navatl származást. Sok jól ismert helynév szintén navatl eredetű, mint például Mexico (az azték főváros, mexihco után) vagy Guatemala (a cuauhtēmallan szóból).[cn 3]

Írás

Az azték írást nem tekintik olyan fejlett rendszernek, mint a maját, mivel nem mutatja a nyelv teljes szókincsét úgy, mint az, vagy az óvilági nyelvek. Még a szépen festett kódexek is inkább emlékeztetők voltak, bennük csillagászati, származási táblázatokkal vagy történelmi témájú leírásokkal. Az írás háromfajta jelet tartalmazott: mnemonikok, melyek nem szó szerint rögzítettek információt;[35] logogramok egész szavakhoz; hanginformációt rögzítő logogramok. Alfonso Lacadena epigráfus amellett érvelt, hogy nem sokkal a spanyol hódítás előtt Tetzcocóban írnokok egy iskolája egy teljes szótagírást fejlesztett ki, ami a maja íráshoz hasonlóan reprezentálta a hangzó nyelvet.[36] Ezt több más epigráfus megkérdőjelezte, azt állítva, hogy habár a gyarmatosítás korai szakaszából fennmaradt írásokban fellelhető a szótagszerkezet, az helyi újítás lehet spanyol hatásra.[37]

A *Mapachtepec* ("Mosómedve hegy"), *Mazatlan* ("Szarvas hely") és *Huitztlan* („Mennydörgés hely”) helynevek azték írással a Mendoza kódexből

A spanyolok bevezették a latin betűs írást, melyet nagy szövegkészlet feljegyzésére használtak, közigazgatási iratok, irodalmi szövegek, levelek keletkeztek nagy számban. Néhány évtized alatt a latin betűk kiszorították a képírást.[35] Nem alkottak egységes helyesírást, és nem egyeztek meg a szerzők abban, hogyan reprezentálják a spanyol nyelvből hiányzó hangokat, mint például a hosszú magánhangzók.[38] A legpontosabb reprezentációt Horacio Carochi jezsuita szerzetes alkotta meg, rendtársa, Antonio del Rincon meglátásai alapján.[39] A hosszú magánhangzókat felülvonással, a saltillo hangot gravis jellel, és néha a rövid magánhangzókat acute jellel.[40] A jezsuitákon kívül azonban nem terjedt el a használata.[41][42]

A 20. századi nyelvi kutatások újra felszínre hozták az egységes helyesírás kérdését. A nyelvészek minden fonémát jelölni akartak. A nyelv átírására több javaslat született, több az *Americanist transcription* rendszerével. Az Instituto Nacional de Lenguas Indígenas 2004-es nyilatkozata felélesztette ezeket a törekvéseket, azonban azóta sem sikerült egységes helyesírást kidolgozni a navatl nyelv számára.[38] A nyelvjárási különbségeken túl még a következő kérdésekre kell választ adni:

- Alkalmazkodás a spanyol helyesíráshoz: /k/ jelölésére *c* és *qu*, /kʷ/ jele *cu* és *uc*, /s/ írására *c* és *z*, vagy *s*, továbbá a /w/ hangot *hu* és *uh*, vagy *u* reprezentálja.[38]
- A saltillo fonéma helyesírása, ami nyelvjárástól függően [ʔ] vagy [h]), így írásmódja *j*, *h*, ' (aposztróf) vagy ékezet az előtte álló magánhangzón, ami azonban gyakran lemarad.[38]
- A magánhangzók hosszúságának jelölése, felülvonással vagy a betűk duplázásával.[38]

Irodalom

Az indián nyelvek közül navatl nyelven figyelemre méltó mennyiségű irodalom maradt fenn a 16. század óta.[3] A navatl irodalom számos műfajt és stílust foglal magába, és a dokumentumok is számos körülmények között keletkeztek. Az aztékok is különbséget tettek vers és próza között, az elsőre cuicatl (ének), a másodikra tlahtolli (beszéd) néven utaltak.[43][44]

A próza különböző formákban őrződött meg. Krónikák és évkönyvek szólnak a történelemről, egy helyi hatalmasság szemszögéből, gyakran mitologikus eseményeket kevernek valós eseményekkel. Ide tartoznak Chimalpahintól a Chalco, Diego Muñoz Camargotól a Tlaxcala, Fernando Alvarado Tezozomoctól a Fernando Alva Ixtlilxochitl. Gyakran mitologikus eseményeket kevertek a valós események közé. Sok évkönyvet évekre lebontva írtak névtelen szerzők. Mindezek gyakran támaszkodnak az európai hódítások előtti képes évkönyvekre, mint a Cuauhtitlan évkönyvek és az Anales de Tlatelolco. Vannak teljesen mitologikus leírások is, mint az Öt nap legendája, az azték teremtéstörténet a Chimalpopoca kódexből.[45]

Az egyik legfontosabb navatl próza a 12 kötetes Firenzei kódex, melyet Bernardino de Sahagún írt számos navatl informátor bevonásával. Sahagún bő néprajzi leírást adott két nyelven, navatl festők képeivel. A legkülönbözőbb témákkal foglalkozik, mint történelem, anyagi kultúra, társadalmi szervezet, vallás, szertartások, szónoki stílus, metaforák. Sahagún megpróbálta dokumentálni a navatl nyelv gazdagságát is. A 12. kötet a spanyol hódítást az őslakók szemszögéből írja le.

A navatl költészet főként két forrás, a Cantares Mexicanos és a Romances de los señores de Nueva España őrizte meg, melyek a 16. és a 17. század navatl énekeit őrizte meg. Akadnak kötzük szájhagyomány útján megőrződött énekek is, melyeket Texcoco költőfejedelmének, Nezahualcoyotlnak tulajdonítanak. Karttunen & Lockhart (1980) legalább négyféle különböző stílusú dalt azonosított, mint icnocuicatl (szomorú ének), xopancuicatl (tavaszének), melahuaccuicatl (egyszerű ének), yaocuicatl (háborús ének); mindegyik önálló stílusjegyekkel. Az azték költészetre jellemző a metaforák gazdag tárháza, az élet rövidségének siratása, a csatákban meghaló hős harcosok tisztelete, és az élet szépségének dicsérete.[43]

Stílusjegyek

Az aztékok a nyelv legalább két különböző társadalmi rétegét különböztették meg: a köznyelvet (macehuallahtolli) és a nemes nyelvet (tecpillahtolli), melynek külön retorikai stílusa van. Mivel inkább csak a nemesség tanult írni, azért a fennmaradt szövegek nagyobb része ebből a regiszterből van. Jellemzője a párhuzamosság, ahol a beszélő párhuzamos mondatokba rendezi mondandóját. Például:

> *ye maca timiquican*
> „Lehet, hogy nem halunk meg”
> *ye maca tipolihuican*
> „Lehet, hogy nem veszünk el”[46]

Egy másik fajta párhuzamosság a nyelvészetben difrasismo, ami azt jelenti, hogy a kettő együtt ad egy metaforikus jelentést. A klasszikus navatl gazdag ilyen metaforákban, melyek közül sokat kifejtett Sahagún a Florentine kódexben és Andrés de Olmos az Arte című könyvben.[47]

> *in xochitl, in cuicatl*
> „A virág, az ének” – jelentése „költészet”
>
> *in cuitlapilli, in atlapalli*
> „a farok, a szárny” – jelentése „közemberek”
>
> *in toptli, in petlacalli*
> „a mellkas, a doboz” – jelentése „valami titkos dolog”
>
> *in yollohtli, in eztli*
> „a szív, a vér” – jelentése „kakaó”
>
> *in iztlactli, in tencualactli*
> "a badarság, a köpés" – jelentése "hazugság"

Nyelvi példák

Szövegminta

Részlet az azték nyelvű Wikipédia azték nyelvről szóló cikkéből:

Nāhuatlahtōlli, inīn tlahtōlli cuza occēquintin zāzocāmpa, ipanin tlālmantli Mēxihco. Ocuache cualli, matic-quīlōhua campa motlahtōa, īhuān quēnin motlahtoa, tlācahmo, zan tichpolohuaz īhuān ahmo ticzaluzqueh cualli. Inīn tlahtōlli otichmotetelehqueh totahtzitzihuan, tocultzitzihuan, tocihtzin, topihtuncihtzin, tonahpacitzin. Achtocāyōtl cāc oc oacic caxtillantlācah, huehuēyi tlācatzitzintin motlahtōltiaya īhuān mochāntiliaya huēyitlāltin, huēyitlālmantin. Inīn tlācatzitzintin tocultzitzihuan, Ohuālhuilmicaqueh occē tlālli huehcatlālli īhuān nicān motlālilihque ipanin totlāl Mēxihco. Ahmo momati quēxquich tlācatzitzintin mochāntiliaya zāzocāmpa, īhuān nuyohqui ahmo momati quēnin motlahtōltiaya, āxcān yeh occētic motlahtoa.

Hangminta

Részlet a Bibliából azték nyelven

Források

- *A világ nyelvei*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 1008–1010. ISBN 963-05-7597-3.

Jegyzetek

1. By the provisions of Article IV: *Las lenguas indígenas ... y el español son lenguas nacionales ... y tienen la misma validez en su territorio, localización y contexto en que se hablen.* ("The indigenous languages ... and Spanish are national languages ... and have the same validity in their territory, location and context in which they are spoken.")
2. Sischo (1979):312 and Canger (2000) for a brief description of these phenomena in Nahual of Michoacán and Durango respectively
3. The Mexica used the word for the Kaqchikel capital Iximche in central Guatemala, but the word was extended to the entire zone in colonial times; see Carmack (1981):143.

1. Suárez (1983):149
2. Canger 1980.
3. Canger 2002.
4. *Ley General de Derechos Lingüísticos de los Pueblos Indígenas* (https://web.archive.org/web/20080611011220/http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/pdf/257.pdf) (spanyol nyelven) (PDF). *Diario Oficial de la Federación*. Issued by the Cámara de Diputados del H. Congreso de la Unión, 2003. március 13. [2008. június 11-i dátummal az eredetiből (http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/pdf/257.pdf) archiválva]..
5. Pury-Toumi 1980.
6. Sischo 1979.
7. Amith 1989.
8. Flores Farfán (1999)
9. *Burnham, Jeff & David Tuggy (1979). A Spectrographic Analysis of Vowel Length in Rafael Delgado Nahuatl.* (https://web.archive.org/web/20140810041639/http://www-01.sil.org/~tuggyd/Orizaba/1979VowelLength/1979-VowelLengthRD-nlv.htm). [2014. augusztus 10-i dátummal az eredetiből (http://www-01.sil.org/~tuggyd/Orizaba/1979VowelLength/1979-VowelLengthRD-nlv.htm) archiválva].
10. Launey 1992, 16. o.
11. Launey 1992.
12. Canger 2001.
13. Launey 1999.
14. Hill & Hill 1980.
15. Kimball 1990.
16. Hill & Hill (1986) re Malinche Nahuatl
17. Launey (1992) Chapter 13 re classical Nahuatl
18. Suárez 1977.
19. Wolgemuth 2002.

20. Suárez 1983.
21. Canger 1996.
22. Suárez (1983):62
23. Peralta Ramírez 1991.
24. Baker 1996.
25. Pharao Hansen (2010)
26. Sischo (1979):314
27. Launey (1994); Andrews (2003).
28. Launey (1994), Launey (1999):116–18
29. Canger & Jensen (2007)
30. Hill & Hill 1986.
31. Hill and Hill 1986:page#
32. Haugen 2009.
33. Dakin & Wichmann (2000)
34. szerk.: Joseph P. Pickett: *ocelot (http://bartleby.com/61/38/O0023800.html)* (online version), 4th, Boston, MA: Houghton Mifflin (2000). ISBN 978-0-395-82517-4. OCLC 43499541 (http://worldcat.org/oclc/43499541) Archiválva (https://web.archive.org/web/20071013060402/http://bartleby.com/61/38/O0023800.html) 2007. október 13-i dátummal a Wayback Machine-ben
35. Lockhart 1992.
36. Lacadena 2008.
37. Whittaker 2009.
38. Canger (2002):200–204
39. Smith-Stark 2005.
40. Whorf, Karttunen & Campbell 1993.
41. McDonough 2014.
42. Bierhorst 1985.
43. León-Portilla 1985.
44. Karttunen & Lockhart 1980.
45. Bierhorst 1998.
46. Bright 1990.
47. Olmos 1993.

További információk

- Az azték wikipédia (https://nah.wikipedia.org/wiki)
- Ethnologue (http://www.ethnologue.com/show_family.asp?subid=1907-16) adatok az azték nyelvváltozatokról.
- Aprende Náhuatl (http://mexica.ohui.net/lecciones/1/) – azték nyelvlecke (spanyolul).
- Secretaría de Educación Pública (http://www.sep.gob.mx) – a Mexikói Közoktatási Minisztérium honlapja.
- Azték nyelvtanfolyam (http://www.sil.org/~tuggyd/NahuatlLecciones/L01/Lecc_01_NLV.htm) (spanyolul).
- Azték nyelvtani összefoglaló (http://weber.ucsd.edu/~dkjordan/nahuatl/NahuatlGrammarNotes.pdf) (angolul).
- Az azték írás (http://www.proel.org/alfabetos/nahuatl.htm) (spanyolul).
- Diccionario Aulex (https://web.archive.org/web/20070122230946/http://aulex.ohui.net/nah-es/) – azték–spanyol szótár.
- Diccionario Freelang (http://www.freelang.net/espanol/diccionario/nahuatl.html) – azték–spanyol szótár.